

поневоленіх народів у Другій світовій війні // Вісн. Нац. ун-ту „Львівська політехніка”. – 2005. – № 541. 11. Ідзьо В. Українська Повстанська Армія – згідно зі свідченнями німецьких та радянських архівів. – Львів, 2005. 12. Літопис УПА: Нова серія. Т. 1. – Київ-Торонто, 1995. 13. Історія українського війська. 1917–1995. – Львів, 1996. 14. Літопис УПА. Т. 23. – Торонто-Львів, 1993. 15. Замлинський Т.І., Державницька діяльність Української Повстанської Армії в роки Другої світової війни // Вісн. Нац. ун-ту „Львівська політехніка”. – 2003. – № 474.

УДК 94(477)“1939/1941

Н.М. Барановська

Національний університет “Львівська політехніка”

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТБІ 1943–1944 рр.

© Барановська Н.М., 2006

Розглянуто боротьбу Української повстанської армії проти нацистських окупантів на території України в 1943–1944 рр.

The article describes struggle of the Ukrainian Insurgent Army against Nazi invaders on the Ukrainian territory in 1943–1944.

Друга світова війна є особливою смугою у тривалому суперечливому процесі реалізації ідеї соборності та формування незалежності України. Як відомо, комуністична пропаганда намагалася відобразити національно-визвольний рух українського народу в роки Другої світової війни як злочинний і виховати в суспільстві вороже ставлення до нього.

Зі здобуттям Україною незалежності зусилля науковців зосередилися переважно на висвітленні питань національно-визвольних змагань українського народу в 30–50-х роках ХХ ст. Цьому сприяло введення у науковий обіг нових джерел, упровадження новітніх теоретико-аналітичних методів. Нині піддають кардинальному перегляду типові для радянської історіографії штампи і положення щодо питання про діяльність Української повстанської армії в роки Другої світової війни, її внесок у боротьбу з нацистським та комуністичним режимом.

До наукових праць, що відрізняються новими підходами у висвітленні поставленої проблеми, потрібно зарахувати роботи В. Іванишина, В. Кучера, Ю. Киричука, А. Кенія, Р. Лапайдуха, І. Патриляка [1].

Ми довідуємося правду про Другу світову війну через визнання історичної наступності національно-визвольного руху в різні його періоди. Однак донині деякі події потребують уточнення та детальнішого вивчення. Ідейно-політичні засади національно-визвольного руху, причини його виникнення в роки Другої світової війни залишаються недостатньо дослідженими. Спробуємо розглянути окремі аспекти проблеми.

Основну збройну силу національно-визвольного руху воєнного періоду становили підрозділи Української повстанської армії, що були носіями ідеї суверенної соборної української держави та супротивниками як німецького, так і комуністичного режиму. Ця своєрідна підпільна армія, армія без держави об’єднала в своїх рядах патріотів української нації [2, с. 113]. У її лавах боролися представники різних політичних угруповань, партій, рухів, громадських організацій. Центральне керівництво армією здійснювала підпільна мережа Організації українських націоналістів бандерівського напрямку, крайові лідери якої на північно-західних землях розробили структуру УПА, принципи й методи її діяльності.

На початку 1943 р. провід ОУН здійснював підготовчу роботу для проведення третьої конференції, на якій планували відкрито проголосити курс на збройну боротьбу з Німеччиною. 15 лютого 1943 р. було скликано нараду з питань організації УПА, на якій було вирішено намітити і розподілити по районах командний склад УПА, зброю, боеприпаси та продукти харчування, а також здійснити загальний військовий вишкіл всіх тих, хто був наміченим до її лав [3, с. 88].

У лютому 1943 р. у бандерівській групі ОУН розпочали формування військових загонів. Тоді події на Східному фронті вже засвідчили, що Німецький рейх не в змозі розгромити більшовизм у призначений час.

Одночасно розпочалася підготовка старшинських і підстаршинських кадрів, котрі стали основою командного складу УПА. Протягом року їх було підготовлено 2 тис. ос. Поряд із підготовкою командного складу в УПА здійснювали масштабний вишкіл рекрутів і добровольців. Тільки у серпні 1943 р. на території надрайонів Костопіль та Сарн військової округи „Заграва” стрілецький вишкіл пройшли 10 тис. ос. [4, с. 65].

Територіальне походження майбутніх командирів значною мірою залежало від місця розташування самої школи. Так, школа офіцерів групи „Турів” виховувала, переважно, курсантів, які походили із сучасної Волинської та півночі Тернопільської областей, у школі офіцерів УПА-Захід навчалися курсанти з Галичини та Надсяння [5, с. 65].

Хоча командування рекомендувало відбирати для навчання до старшинських і підстаршинських шкіл лише бійців із середньою освітою та завершеним стрілецьким вишколом, брак відповідного контингенту змушував залучати до навчання в командирських школах усіх здібних до того стрільців і новобранців. Тому більшість вояків УПА мали неповну освіту і не проходили служби в армії. Не надто високий освітній рівень бійців і командирів УПА пояснюється насамперед їхнім соціальним походженням. Учасники українського повстанського руху здебільшого були селянами з бідних і середньозаможних родин.

Аналіз документів засвідчує, що українському підпіллю вже на 1944 рік вдалося облаштувати низку добре замаскованих стаціонарних вишкільних таборів, які давали можливість у порівняно спокійних умовах здійснювати підготовку складу повстанської армії, що вказувало на серйозні військовотворчі наміри, пов’язані з майбутньою розбудовою не лише партизанських, а й регулярних збройних сил. Усі командирські школи УПА давали необхідний мінімум знань як із військових, так й із загальноосвітніх дисциплін. Викладання здійснювали з дотриманням основних вимог військово-педагогічної науки, а також було наскрізь пройняте націоналістичною ідеологією, що сприяло вихованню не просто високопатріотичних чи відданих бійців, а військовиків-фанатиків, котрі за будь-яких обставин продовжували безкомпромісну боротьбу. Історія не знає подібного досвіду, коли б без жодної закордонної допомоги, без належної матеріально-технічної бази, спираючись лише на власну волю до боротьби за незалежну українську державу, було організовано масштабну підготовку офіцерських кадрів. Так, за підрахунками І.К. Петриляка, протягом 1944 р. старшинські та підстаршинські школи УПА випустили не менше шести тисяч підготовлених військовиків (2 тис. офіцерів і 4 тис. підстаршин) [6, с. 64].

Широкомасштабною була боротьба УПА з нацистськими окупантами України. Протягом березня 1943 р. запеклі сутички з нацистами УПА мала на Луччині, Ковельщині, Горохівщині, Рівненщині, Кременеччині, Костопільщині, Сарнинщині, Лановеччині й у Славутських лісах Кам’янець-Подільської області. Так, 20 березня загони УПА роззброїли охорону й звільнили в’язнів Луцького табору для військовополонених [7, с. 28], а 29 березня повстанці успішно відбили наступ півтори тисячі німецьких солдат на свої бази у Людвиполі [8, с. 18].

Найбільшого розмаху антинімецькі акції українських повстанців набули на початку квітня 1943 р. у районах Мізоч, Острог, Кременець, Верба. Вночі з 12 на 13 квітня 1943 р. повстанські відділи напали на районний центр Цумань, в якому знищили німецький гарнізон, вбивши більше ста ворожих солдатів [9, с. 58].

За даними німецьких урядовців у квітні 1943 р. український націоналістичний рух посилив свою діяльність. УПА контролювала всю сільську місцевість на південь від траси Київ–Рівне–Ковель–Брест–Литовськ. На північ від неї відділи УПА вели жорстоку боротьбу за контроль над

територією з радянськими партизанами. За підрахунками гітлерівських спецслужб чисельність УПА у квітні 1943 р. сягнула 8–10 тис. бійців, тому на Кременеччині, зважаючи на активність УПА, гітлерівці змушені були 6 квітня 1943 р. оголосити надзвичайний стан [10, с. 78].

Протягом квітня 1943 р. у боях з УПА загинуло близько 600 німців та їхніх союзників [11, с. 89]. Німецький генерал-комісар Волині та Поділля у своєму звіті наголошував, що у районах Горохів, Любомиль, Дубно, Луцьк, Кременець повністю „панують націоналістичні банди” і потім продовжував: „Це вже можна говорити про повстання [12, с. 56].

У травні 1943 р. у сутичках між гітлерівцями і загонами УПА біля села Лобечівка, Берестечківського району окупанти вперше масово використали проти повстанських відділів артилерію й бронетехніку [13, с. 18]. 13 травня масштабні сутички відбулися у районі Деражні, де загинули перші керівники УПА-Північ – В. Івахів („Сом”, „Сонар”), шеф штабу поручник Юліан Ковальський („Гарпун”) та ад’ютант С. Снятецький (“Сівка”) [14, с. 153–154]. У цей час відділи УПА почали проводити великі рейди Правобережною Україною. Зокрема на Житомирщині повстанські загонами за три тижні травня 1943 р. здійснили 15 успішних боїв з німецькою поліцією й знищили поліцейську школу біля Житомира, вбивши 260 її слухачів [15, с. 29–30].

Проведення кількох успішних боїв із німецькими окупантами протягом весни 1943 р. підвищили авторитет УПА, дали можливість її бійцям набути належного фронтового досвіду. Рейхскомісар Є. Кох доповідав у той час рейхсміністру окупованих територій Сходу А. Розенбергу, що „українські націоналістичні банди мають своє суворе й уміле керівництво і подиву гідне озброєння” [16, с. 67].

У червні-липні 1943 р. нацисти розгорнули масштабні бойові дії проти УПА, поширено застосовуючи й масовий терор проти мирного населення. Внаслідок каральних акцій німецьких окупантів активність повстанців проти них ще більше зростає. Тільки протягом липня 1943 р. вояки української повстанської армії здійснили 295 атак на німецькі опорні пункти, 682 саботажні акції на залізниці, 119 нападів на господарські об’єкти. За німецькими даними, з червня по вересень 1943 р. у сутичках та боях з УПА загинуло 3 тисячі німецьких солдат [17, с. 19].

На підконтрольних УПА територіях із липня 1943 р. уся повнота влади належала місцевим командирам збройних загонів і керівникам мережі ОУН. Щоб упорядкувати адміністративні, господарські тощо проблеми, головне командування УПА 15 серпня 1943 р. оголосило себе єдиною законною владою на всіх звільнених від німців територіях України [18]. 27 серпня 1943 р. з метою створення органів місцевого самоврядування тодішній головнокомандувач УПА Р. Клячківський („Клим Савур”) видав наказ, в якому йшлося про необхідність негайно урегулювати мирне життя громадян на тих теренах, де безоглядно панує УПА, запровадити обов’язкову загальну освіту шкільної молоді [19].

Правовою основою для створення цивільної адміністрації стало „Розпорядження з дня 1 вересня 1943 р. про встановлення адміністрації на території України, видане головною командою Української повстанчої армії, як найвищої та одинокі-суверенної влади на звільнених землях України” [20]. Цей документ був своєрідним законом про організацію влади у майбутній Українській державі. У ньому містилася згадка про майбутні вибори до райрад, що свідчить про впевненість УПА у власних силах, перспективності своєї боротьби та контроль над цілими районами.

Розпорядження активно втілювали в життя протягом вересня-початку жовтня 1943 р. Досить швидко УПА організувала адміністрацію районів. Однак подальше його виконання було дезорганізоване наближенням німецько-радянського фронту. У жовтні-листопаді 1943 р., коли німецькі війська буквально заповнили Волинь, УПА-Захід вступила у боротьбу з гітлерівцями. У Карпатах, біля Липовиці, в боях з УПА загинуло понад 200 гітлерівців, жорстокі бої між відділами УПА і німецькими окупантами точилися на Станіславщині і Самбірщині [21, с. 61].

Головна команда УПА на Волині-Поліссі наказом від 26 листопада 1943 р. (ч. 22) звернула увагу командирів груп, комендантів заплілля, політкерівників на те, що у зв’язку з наступом Червоної армії підходить „переходова” доба у визвольній боротьбі за Українську самостійну соборну державу. Наказ вимагав не допустити духовного занепаду, бо це загрожує „відпливу революційних настроїв як у лавах УПА, так і в народі”.

Наприкінці 1943 р. керівництво УПА визначилося з характером збройної боротьби на найближчий період. 24 грудня 1943 р. Головна команда і Головний військовий штаб УПА затвердили „Тактичну інструкцію”, де чітко регламентувалися дії повстанської армії проти гітлерівців, „большевицької партизанки”, у прифронтовій смузі та за „підсовітської дійсності”. На протинімецькому фронті відділи УПА мали проводити тільки самооборонні дії, не вдаватися у зачіпні бої з ворогом за винятком оборони цивільного населення від „пацифікаційних” акцій окупантів та відплатних нападів.

В умовах військового занепаду гітлерівської Німеччини наприкінці 1943 р. командування УПА провело переговори з Бухарестом і Будапештом, а також низку локальних переговорів із командирами окремих частин і з’єднань угорців, італійців, словаків, румунів, латишів. Метою таких контактів було укладання угод про ненапад, підтримка УПА зброєю в обмін на продовольство, спокійний прохід підконтрольними повстанцям територіями, а також намагання увійти у порозуміння з країнами Заходу та вивести українську проблему на міжнародний рівень.

Деякі дослідники вважають, що боротьба УПА в 1943–1944 рр. була суперечливою. Якщо за гітлерівської окупації окремі керівники ОУН(Б) дійсно намагалися максимально обмежити антинімецькі дії формувань УПА і спрямувати їх переважно на боротьбу проти радянських партизанів і поляків, то зі вступом на західноукраїнські землі частин Червоної армії останні залишалися єдиним ворогом українських повстанців. За цих нових умов деякі з німецьких офіцерів вермахту, а також окремі представники німецької розвідки та контррозвідки почали розглядати УПА як свого політичного союзника. Командування УПА, зі свого боку, було зацікавлене в отриманні зброї з рук відступаючих німецьких частин і тому використовувало надану ними допомогу у боротьбі проти Червоної армії. Керівники УПА розуміли марність боротьби з нацистами, які залишали українські землі. Окрім того, у разі затяжної антирадянської війни вони намагалися використати нагоду без кровопролиття здобути військове майно гітлерівців, котрі відступають. Однак з німецьких документів цього періоду чітко очевидно, що реально досягнуті домовленості не виконувалися, а переговори проходили в атмосфері взаємної недовіри. Гітлерівці, зазвичай, не давали зброї, мотивуючи це тим, що не відомо, яка інстанція має займатися передаванням озброєння, а також постійно скаржилися, що націоналісти продовжують роззброювати їхні підрозділи, нападають на обози, господарські об’єкти і своєю агітацією сприяють дезертирству з дивізії „Галичина”.

19 квітня 1944 р. для опрацювання подальшої тактики взаємодії з УПА гітлерівці провели інформаційну нараду за участю керівників трьох відділів контррозвідки групи армій „Південь”. Порівнюючи позитивне й негативне у відносинах абвера і вермахту з УПА, вони вирішили з тактичних міркувань продовжити переговори з ОУН заради запобігання актам саботажу і диверсій на німецьких комунікаціях з боку УПА, з метою отримання розвідданих і недопущення підривної роботи, не даючи натомість ніяких поважних обіцянок, наприклад, про постачання українським повстанцям зброї [22, с. 94].

Загальне керівництво збройною та ідейно-політичною боротьбою українського народу здійснювала створена у липні 1944 р. Українська головна визвольна рада (УГВР). З метою повної концентрації влади і повноважень голову проводу ОУН в Україні і головного командира УПА Р. Шухевича було обрано головою секретаріату УГВР. Оскільки на українській території не були створені регіональні органи УГВР, то уся влада в областях і районах, які знаходились під контролем збройних формувань УПА, фактично залишалася в руках місцевих керівників, які підпорядковувались проводу ОУН в Україні [23, с. 135].

Після відступу німецьких військ і повернення в Україну радянської влади командування УПА, зваживши всі „за” і „проти”, визнало за необхідне продовжувати боротьбу. Вони керувалися засадничою ідейно-політичною настановою, що народ, котрий піднявся на боротьбу за свободу і власну державу, мусить продовжувати визвольну боротьбу аж до остаточної перемоги [24, с. 340]. У статті Української інформаційної служби, вміщеній у часописі „Стрілецькі Вісті” за 14 липня 1944 р. наголошувалось, що сила УПА зростає з кожним днем, оснащена непереможною політичною зброєю – ... ідеєю боротьби за українську незалежну соборну державу... Для України

УПА була єдиним центром, що об'єднував усі військові сили українського народу, зародком майбутньої армії незалежної Української держави [25, с. 166]. Щодо чисельності УПА, то її оцінювали приблизно у 80–100 тис. бойовиків регулярної армії, які становили військово ядро, тобто тих, хто пройшов військовий вишкіл. Загальну кількість повстанської армії встановити неможливо, а українські дані коливаються між 400 тис. і 2 млн. вояків [26, с. 624]. Можна припустити, що 2 млн. ос. – це також і місцеве населення, яке симпатизувало українським повстанцям, надавало їм матеріальну і моральну підтримку [27, с. 80].

Отже, визвольна боротьба Української повстанської армії у 1943–1944 рр. була складною та багатогранною, самовідданою і безкомпромісною, тривалий час маючи антинацистський характер. За будь-яких умов УПА намагалася діяти так, щоб максимально використати обставини на користь боротьби за самостійну Українську державу. УПА зробила максимум, що в такій ситуації могла зробити партизанська армія, яка не мала зовнішньої підтримки. Завдяки неймовірній самопожертві, залізній дисципліні та непохитній вірі у правоту власних ідей воякам УПА вдалося досягти значних позитивних результатів за несприятливих обставин іноземної окупації.

У травні 1945 р., коли гітлерівську Німеччину було остаточно розбито, головнокомандувач УПА Р. Шухевич так охарактеризував роль УПА у боротьбі над нацизмом: „ Великий вклад у перемогу над Німеччиною внесли й Ви, Українські Повстанці. Ви не допускали, щоб німець свobodно господарював на українській землі і вповні її використовував для своїх загарбницьких цілей. Ви не дозволили йому грабувати українські села, не допускали вивозу в Німеччину. Ваша караюча рука гідно відплачувала за розстріл і палення сіл... У боротьбі з Німеччиною наша Українська повстанча армія зорганізувалася і пройшла першу бойову школу” [28, с. 239].

1. Іванишин В. *Нація: державність: націоналізм.* – Дрогобич, 1992. – 210 с.; Кучер В. *ОУН-УПА в боротьбі за незалежну Україну.* – К., 1997. – 104 с.; Киричук Ю. *Нариси з історії національно-визвольного руху 40–50- років ХХ ст.* – Л., 2000; Кентій А. *Українська повстанська армія в 1942–1943 рр.* – К., 1999. – 288 с.; *Українська повстанська армія в 1944–1945 рр.* – К., 1999. – 220 с.; Ланайдух Р. *Українська повстанська армія: погляд через півстоліття // Дзвін.* – 2001. – № 3; Патриляк І. *До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбу проти нацистських окупантів на території України // Укр. іст. журн.* – 2004. – С. 81–95. 2. Ланайдух Р. *Названа праця.* 3. Патриляк І.К. *Названа праця.* 4. Патриляк І.К. *Підготовка старшин і підстаршину військових школах УПА.* 5. *Там само.* 6. *Там само.* 7. Русначенко А. *Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Естонії.* – К., 2002. 8. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. *Українська повстанська армія та збройні формування ОУН у Другій світовій війні // Воєнна історія.* – 2002. – № 5. 9. Косик В. *Українська повстанська армія. Короткий історичний огляд // Визвольний шлях.* – 2002. – Кн. 10. Патриляк І. *Названа праця.* 11. Косик В. *Названа праця.* 12. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. *Українська повстанська армія та збройні формування ОУН у Другій світовій війні // Воєнна історія.* – 2002. – № 5–6. 13. Вовк О. *До питання про першого командира Української повстанської армії // Український визвольний рух.* – Львів; М., 2003. – № 1. 14. Лебедь М. *Українська повстанська армія: її тенева, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську самостійну соборну державу.* – Ч. 1: *Німецька окупація України.* – Б.М.В. – Сучасність. – 1987. 15. Косик В. *УПА в німецьких документах // Український визвольний рух.* – № 1. 16. Косик В. *УПА в німецьких документах // Український визвольний рух.* – № 1. 17. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. *Названа праця.* 18. ЦДАВОВУ, ф. 3837, оп. 1, спр. 9, арк. 55. 19. *Там само,* арк. 10. 20. *Там само,* спр. 8, арк. 21. 21. Косик В. *Українська повстанська армія. Короткий історичний огляд // Визвольний шлях.* – 2002. – Кн. 10. 22. Іллюшин І.І. *Національно-визвольні прагнення українських та польських самостійницьких сил // Укр. іст. журн.* – 2003. – № 1. 23. Кентій А.В. *Українська повстанська армія в 1944–1945 рр.* – К., 1999. 24. Гайвас Я. *Доба великого перелому // Визвольний шлях.* – 1986. – № 3. 25. *Україна у Другій світовій війні у документах: У 4 т.* – Т. 4: 36. *архівних матеріалів (1944–1945) / Зібрав і упоряд. В. Косик.* – Л., 2000. 26. Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні.* – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. 27. Кучер В. *Національно-визвольна боротьба ОУН і УПА в повоєнний період: політичний аспект проблеми // Іст. журн.* – 2003. – № 4–5. 28. *Літопис УПА. Нова серія.* – Київ; Торонто, 1955. – Т. 1. – 239 с.